

HARPUT TARİHİ

M. Ö. 3 ve 2 binli yıllardan itibaren Eski Tunç Çağı'ndan itibaren Harput Havzası'nda çeşitli kültür ve medeniyetler gelip geçmiştir. Her kültür ve medeniyet beraberinde bu bölgede bir takım izler bırakmıştır.

İlk çağlardan günümüze dek Murat Koyağı'nda yaşamak bir tutkuya dönüşmüştür. Harput, Elazığ Ovası, Altnova, Kuzova, Çemişgezek, Ağın, Pulur ve Palu gibi nice yerleşim birimleri, Taş Devri insanının sığınaklarından Demir Çağı'nın görkemli kalelerine dek varan barınaklarıyla yöredeki yoğun yerleşimin geçmişten günümüze tanıklığını yapmaktadır.

Harput Havzası, çağlar boyu dinmeyen bir yurt edinme hırının çalkantılarıyla dopdolu bir tarih yaşar. Bu, Doğu'nun yaşam kaynağı Fırat ve Murat ırmaklarıyla bunları besleyen kolların koyaklarına egemen olma isteğinin tarihidir.

Erken Demir Çağ'da Asur ve Urartu politikasının özünde de Murat ve Fırat'a "benim" diyebilme tutkusu yatar.

Bu bölge içinde en önemli kültür ve medeniyet merkezi Harput ve Palu'dur. Bu bölgede çeşitli kültür ve medeniyetler kurulmuş ve temelleri atılmıştır.

Elazığ İli dâhilinde yapılan kazı ve araştırmalara göre; Elazığ (Harput Havzası) tarihi Paleolitik Çağ'a kadar inmektedir.

M.Ö. 2350-3000'lerden itibaren bölge Akadlar'm saldırısına uğramaya başlamış, sırasıyla Sümerler, Şubaralar, Hurriler, Hititler, Asurlular gibi çeşitli medeniyetlerin hâkimiyetinde kalmıştır.

M.Ö. 2000 yıllarının sonlarına doğru, Hititler Anadolu'ya doğru gelerek burayı ele geçirdiler. Hitit kralı Şuppiluliuma'nın döneminde Mittaniler'le yapılan anlaşmadaki "(...) Fırat'ı geçtim ve İşuwa'ya girdim (...)" ifadesi (M.Ö. 1380-1345) Harput Havzası'nın Hitit egemenliğine girdiğini göstermektedir.

Hititler döneminde bu bölge içinde Palu önemli bir merkezdir. Bu bölgede Hititler Palu'da "Paluni Prensligi"ni kurmuşlardır. Bölgeye ise "Alşe" adını vermişlerdir.

Asur Kralı I. Salmanassar'm oğlu ve halefi I. Tukilti- Ninurta'ya ait (M.Ö. 1244-1208) ait yazıtlarda "(...) Alzi kralı ehli Teşub'un başkentini ve Amadani'nin güçlendirilmiş kentini fethettim (...). Alzi, Nihani, Alaya, Teperzi ve Prulumza'yı ülkemin sınırlarına kattım" şeklindeki ifadesi, Harput Havzası'nın Asur hâkimiyetine girdiğini göstermektedir.

Asur devletinin zayıflamasından sonra M.Ö. 804 yılında Urartu Kralı Menua Fırat'ı geçmiş ve fethetmeye başlayarak Palu'yu fethetmiştir. Palu kalesindeki Menua'ya ait kitabeden Palu'nun adının "Şebeteria" olduğunu, Asurlular'm elinde bulunan Alzi yurdunu ele geçirdiğini, Şebeteria, Huzana ve Şupa'yı topraklarına kattığını, Şebeteria'da bir tapınak yaptırdığını, Meletia (Malatya) şehrini haraç vermek suretiyle anlaşma yaptığını öğreniyoruz. Urartu kralı Menua'dan sonra I. Argiştı ve II. Sarduri dönemlerinde eyalet merkezi Palu'dan Alzi'de inşa edilen Harput'a taşınmıştır. Menua'ya ait 110 yazıtın bu döneme tuttuğu ışıkla, batıya yayılmada, özellikle Murat vadisini ele geçirmeye yönelik bir politika güttüğü anlaşılmakta, Palu yazıtı da bu bölgeye Menua zamanında girildiğini açıkça göstermektedir. İzolu, Bağın, Mazgirt, Kaleköy, Palu gibi Murat'a yuvalanmış Urartu kaleleri bu politikada başarılı oluşun kanıtlarıdır. Harput, Palu, Bağın, Mazgirt, Kaleköy, Perisu Kalesi, Norşuntepe, Mer-yemtepe, Habibuşağı, Haroğlu, Baskil/Kaleköy, Maltepe Kalesi gibi yerleşimlerdeki Urartu buluntuları ve yazıtları, Urartular'm bölgeye verdiği önemi gösterir.

Urartu kralı Menua'dan sonra I. Argiştı ve II. Sarduri dönemlerinde Urartu etkinliği giderek güçlenmiş ve bütün Fırat kavsi; kaleler, sınır karakolları ve karayolu sistemine ilişkin yapılar ile bir ağ gibi örülmüştür. Dünyanın en eski ulaşım sistemlerinden olan Urartu karayollarının en etkileyici kolları Bingöl dağları üzerinden gelen yol, 5.40 m. genişliğindeki yol olup bu yolun 25-30 km. aralıklarla kurulan Cankurtarantepe - Zulümtepe - Bingöl / Kaleönü - Bahçecik tesislerini önce eyalet merkezi Palu'ya arkasından da Alzi'de inşa edilen Harput'a bağladığı anlaşılmaktadır.

Urutular'dan sonra Bizanslılar'ın hâkimiyetine kadar geçen süreçte Harput Havzası'na hâkim olan medeniyetler de bu bölgenin önemi ortaya koymaktadır. Urutular'dan sonra Harput Havzası'nın İskitler, Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar'ın hâkimiyetinde kaldığını görmekteyiz.

Harput Havzası, M.Ö. 58 yılından M.S. 117 yılına kadar Romalılar ile Partların, 395 yılına kadar Partlardan sonra kurulan Sasaniler ile Romalıların, 395 yılında kurulan Bizans veya Doğu Roma İmparatorluğu ile Pers, Part ve Sasaniler arasında ki mücadelelerde sürekli el değiştirmiştir.

İran (Sasani) ve Bizans'ın sürekli mücadelesi her iki devleti de çok yıpratmıştı. Bu sırada İslam orduları Kuzey Mezopotamya'nın fethine başlamış bulunu-yordu. 639-640 yıllarında Hazreti Ömer'in halifeliğine rastlayan bu dönemde, Bizans, İmparator Heraklius'un (610-641) yönetiminde bulunuyordu. İslam orduları h.15/m.636 yılında yapılan Yermuk Savaşı'nda, Heraklius'un ordusunu yenerek Suriye'yi fethetti. Sıra, Kuzey Mezopotamya'nın alınmasına gelmişti. Hazreti Ömer bu görevi, İyaz bin Ganem'e verdi. İyaz bin Ganem, sekiz bin kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Ordusunda bine yakın sahabe vardı. Harput, Şimşat (Palu) bölgesi İyaz bin Ganem tarafından fethedilerek bu bölge İslam kültür ve medeniyeti ile tanışmış oldu.

Hazreti Osman'ın halifeliği döneminde (644-656) Arap kabileleri, bölgedeki şehir, kasaba ve kalelere daha çok yerleşmeye ve yayılmaya başladılar.

646 yılı sonuna doğru Halife Hz. Osman zamanında, Suriye valisi Muaviye, Habib bin Mesleme'yi Doğu Anadolu'nun tümünü ele geçirmek için görevlendirdi. Erzurum ele geçirildi. Dönüşte Bizans ordusu bozguna uğratıldı. Ahlat ve Erciş ele geçirilerek tüm Doğu Anadolu İslam ordularının hakimiyeti altına girmiş oldu.

Cemel vakasından sonra hilafet merkezi -Hz. Ali döneminde- Kufe'ye nakledildi. 657 yılında Hz. Ali ile Muaviye arasında çarpışma olunca, Muaviye Doğu Anadolu'daki askerlerini geri çekmek zorunda kaldı. İslam ordularının çekilmesinden sonra yine bu bölgeye Bizanslılar egemen oldular.

661 yılında Harput Havzası, Muaviyenin tahta çıkmasıyla Emeviler'e tabi oldu. Doğu Anadolu Emeviler zamanında El-Cezire vilayetine bağlı bir valilik idi. Sonradan halifelik merkezine bağlandı.

Muaviye döneminde kuzeyde Anadolu'nun fethine devam edildi. Bu dönemde yapılan gazaların ağırlık merkezini Anadolu teşkil etmektedir. İslam orduları her yıl bir veya iki defa Anadolu'ya akın yapmakta idiler. Yaz ve kış aylarında yapılan bu akınlar, bir fetih politikası takip etmeyip Bizans'ı yıpratma gayesini güdüyordu.

696 yılında Muaviye'nin ölümüne kadar bölge, Emevilerin elinde kalmıştır. Muaviye'nin ölümünden sonra meydana gelen kargaşa sonucunda, bunu fırsat bilen II. Jüstinyen Doğu Anadolu'yu ele geçirdi. 700-701 yılında Emeviler'den Abdümelik'in oğullarından Abdullah, Bizanslılardan bu bölgeyi geri alarak Erzurum'a kadar geldi ve bölgeyi tekrar ele geçirdi.

Abbasiler (750-869) döneminde bölgeye yapılan geçici seferlerle birlikte fethine yönelik seferler de yapılmıştır.

Harput Havzası devamlı olarak Bizans, Sasani ve Müslümanlar arasında el değiştirdi. Emeviler ve Abbasiler döneminde de bölge birkaç defa el değiştirmiş ve 10. yüzyıla kadar da Müslüman Hamdaniler'in elinde kalmıştır.

Mu'tasım (833-842) döneminde Bizans İmparatoru Theophilos, topladığı büyük bir ordu ile İslam memleketleri üzerine yürüdü. Oldukça büyük bir kuvvetle İstanbul'dan hareket eden imparator orta Anadolu'ya geldiği sırada kuvvetlerini iki kısma ayırarak bir kısmını doğuya, Erzurum üzerine gönderdi. Kendisi de asıl kuvvetlerinin başında olduğu halde yukarı Fırat havzasına doğru yürüdü. Bugünkü Sultansu kenarında bulunan Zibatra (Zopetra, bugünkü Doğanşehir)'yı büyük bir vahşetle yağma ve tahrip etti. Theophilos, Zibatra'nın tahribinden sonra Malatya üzerine yürüdü. Malatya, Zibatra'nın uğradığı akibetten, kapılarını açmak ve içerde bulunan esirleri serbest bırakmak suretiyle kurtuldu. Fırat'ın diğer sahilindeki Şimşat (Arsamosata, Palu) ise tamamen yıkılıp yakılıp kül haline getirildi. Bütün Müslümanlar kılıçtan geçirdi. Böylece, Doğu Anadolu kentlerinin bir altın devri daha son bulmuş oldu. Buna mukabil Erzurum, yalnız surları hasara uğramakla bu felaketi atlatabildi.

Zibatra, Şimşat (Palu) ve diğer şehirlerin tahribi ve halkın katledilmesi, İslam âleminde büyük heyecan uyandırdı. Halife Mu'tasım 837-838 kışını hazırlıklarla geçirerek 1 Nisan 838 tarihinde Samarra'dan hareket etti. Halifenin harekete geçtiğini öğrenen Theophilos, İstanbul'dan hareket ederek Eskişehir'de karargâhını kurdu. Temmuz 838 tarihinde iki taraf arasında başlayan savaş sonucunda imparator gece karanlığından faydalanarak canının zor kurtarabildi. Artık halifenin karşısına çıkacak bir kuvvet kalmamıştı. Bizans imparatorunun barış tekliflerini reddeden halife Mu'tasım, Anadolu fetihlerini devam ettirirken iç meseleler yüzünden merkeze dönmek zorunda kaldı.

Daha sonra Harput Havzası'nın kısa sürelerle Hamdaniler'in (930-980) ve Büveyhoğulları'nın (980-984) egemenliğine girdiğini görmekteyiz. Bölge uzun süre Mervaniler'in (984-1085) egemenliğinde de kalmıştır.

1018 yılında öncü akınlar şeklinde, Çağrı Bey komutasında, Anadolu'ya girmeye başlayan Türkler, 1040'da Dandanakan Savaşı ile bağımsız devlet kuran Selçuklular, 1043'de Tuğrul Bey komutasında Kazvin'e gelmişlerdir.

1047 yılından itibaren Türkmenler, Selçuklular'ın görevlendirmeleri ile önce Diyarbakır ve Silvan'ı kuşattılar, fakat alamadılar. Daha sonra anlaşarak, birlikte hareketle Dicle ve Fırat havzasına kadar ilerleyerek Palu ve çevresine kadar ulaştılar.

1069 yılında, Selçuklu şehzadelerinin yönetiminde Anadolu'ya giren Türk boylarının Bizans sınırlarını zorlamaya başladığı dönemde, Bizans imparatoru Romaneos Diogenes Fırat'ı geçip Harput'a gelerek burada, komutanlarından Filaretos'un, Malatya'da Türklerin saldırısı karşısında yenilgiye uğradığını öğrendi. Bunun üzerine Harput'tan yola çıkarak Fırat boyunca ilerledi. Palu'ya geldiğinde Türk beylerinin Anadolu'ya geçtiğini ve Konya kentini yağmaladığını ve Malatya'da bıraktığı ordusunun Türkler tarafından perişan edildiği haberini aldı. Geri dönmeye mecbur kaldı. Bu olay karşısında Palu'dan ayrılarak seferi yarıda bırakıp Sivas'a geçti.

1071 Malazgirt savaşından sonra Türkmenler, bir insan seli gibi doğudan Anadolu'nun içlerine doğru akmaya başladılar. Alparslan, ölümünden kısa bir zaman önce meşhur Selçuklu emirlerinin her birini fetih için tayin ederek Anadolu'ya gönderdi. Artuk'a; Mardin, Diyarbakır, Malazgirt, Malatya, Harput, Palu ve çevresini fethetmelerini emretmişti. Selçuklu generalleri bu emir üzerine hemen "Rum" ülkesine dağıldılar. Özellikle Melikşah'ın tahta oturmasından sonra Türkmenler'in Anadolu'ya girmeleri ve yerleşmeleri daha sistematik bir şekilde ele alındı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleyman Şah, onun emri ile Orta Anadolu'ya Türk kabileleri iskân ettirdi.

Sultan Melikşah tarafından Diyarbakır (Amid)'i fethetmeye gönderilen Fahr al-Davla Muhammed bin Cuhayr (Fahrü'd-Devle), yanında Çubuk Bey ve Artuk Bey ile birlikte Diyarbakır'ı kuşatır. Kuşatmanın uzun sürmesi üzerine; Fahrü'd-Devle, Çubuk Bey'i Harput ve civarını fethetmeye gönderir. Melikşah tarafından kendisine verilen görev ile önce Palu, Çabakçur ve Genç bölgesini ele geçiren Emir Çubuk, Palu merkez olmak üzere Çubukoğulları beyliğini kurmuştur. 1087 yılında Çubuk Bey, 300 atlı süvari ile Fileratos'un elinde bulunan Harput Kalesi yanında Eğin, Arapkir, Çemişgezek'i ele geçirir. Çubuk Bey'in Harput'taki egemenliğinin ne kadar sürdüğü tam olarak bilinmese de; oğlu Mehmet Bey'in, 1106-1113 yılında Harput Hükümdarı olduğu bilinmektedir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun idaresi, şehzadeler arasında bölüştüğünde, Alparslan'ın oğlu Tacüddevlle Tutuş'a Suriye verilmişti. Melikşah, 20 Kasım 1092'de öldü. Tutuş da hükümdarlığını ilan ederek hutbeyi kendi adına okutmaya başladı. Böylece Diyarbakır bölgesiyle beraber Harput, Palu ve çevresi de Suriye Selçuklularının egemenliğine girdi. Gerek Tutuş devrinde, gerekse onun 1095'te ölümünden sonra, Güneydoğu Anadolu bölgesinde birçok Türk beylikleri kuruldu. Bu beylikler arasında Mardin, Silvan, Hasankeyf ve Harput'ta Artukoğulları beyliği kuruldu. Bu beyliklerin kurulmasıyla, bölgede kesif bir Türk yerleşmesinin oluşu-mu sağlanmış oldu.

Artuk hanedanına adını veren Artuk Bey, Sultan Alparslan'ın ümerasından olup, Selçuk Beyleri'nin hemen hepsi gibi, büyük Türkmen boylarına hâkim idi.

Artuk Bey, Malazgirt Meydan Savaşı'nda bulunmuş ve Selçuklu Devleti'nin muhtelif vazifelerini görmüştür. Oğulları Sukman ve İlgazi Bey'ler, Suriye'nin istilasına iştirak etmişler ve Kudüs'te yerleşmişlerdi. Fakat Kudüs'ün Fatimiler tarafından zaptı üzerine Türkmenleri ile beraber Doğu Anadolu'ya gelerek burada hükümetlerini kurmuşlardır. Mardin'de İlgazi Bey tarafından teşkil edilen

“Mardin Artukluları” ve Diyarbakır çevresinde Sukman Bey tarafından kurulan “Hısn-ı Keyfa Artukluları” tarihte büyük bir isim bırakmışlardır. Diyarbakır’daki Artukoğullarından bir kol da Harput’da hüküm sürmüştür ki buna da “Harput Artukluları” diyebiliriz.

İlgazi Bey’in kardeşi oğlu Nuruddevle Belek Gazi, amcası adına evvela Suruç kalesine ve civarındaki kalelere hâkim bulunuyordu. O sıralarda yani 12. asır başlarında ön Asya’yı istila eden Haçlıların Kudüs’te bir krallık kurdukları bilinmekteydi. Diğer taraftan Urfa’da, Antakya’da ve Trablus’ta birer kontluk tesis etmişlerdi. Belek Gazi Suruç’ta iken Urfa Kontu Baudouin ile girdiği mücadeleyi kaybederek Suruç’tan ayrılmış ve civardaki bir kaleye çekilmişti.

Belek Gazi daha sonra bu kaleyi haçlılara kaptırarak Şimal Suriye ile alakasını kesmiştir. Kendisi bir aralık Selçuklu Sultanı Berkyaruk tarafından zincire vurularak Daron (Muş) çevresinde Aidziats Kalesi’inde hapsedilmiştir. Bu kaleden kurtulduktan sonra, Çubuk oğlu Mehmet Bey’in ölümünü (1106) duyunca etrafına toplayabildiği Türkmenlerden mühim bir kuvvet ile El-Cezire’den hareket ederek Harput hariç olmak üzere 1112 yılında Genç, Çapakçur, Palu ve Tunceli’nin güney kısımlarını ele geçirecek Palu’ya yerleşti ve burasını emaret merkezi yaptı

Bu arada Malatya hükümdarı Tuğrul Aslan’ın annesi Ayşe Hatun, memleketini korumak için Belek Gazi’nin himayesini istemişti. Zira Ayşe Hatun’un kocası Selçuklu hükümdarı Kılıç Aslan ölünce çocuk yaşta olan oğlu Tuğrul Aslan namına memleketi idare ediyordu. Ayşe Hatun 1113 senesi başlarında Malatya’dan kalkıp Palu’ya geldi. Belek Gazi’yi Malatya’ya davet etti. Bu görüşme esnasında Belek Gazi ile Ayşe Hatun Palu’da evlendiler. Belek Gazi, Malatya’ya geçerek buraları da idaresi altına aldı.

1114 yılı sonlarında Harput hükümdarı Çubukoğlu Mehmed Bey’in oğlu vefat etmiştir. Halefi olmadığından vasiyetle Harput’u Malatya hükümdarı Tuğrul Aslan’a bırakıyordu. Bunun üzerine şehri teslim almaya gelen Belek Gazi haçlıların Malatya’ya yaklaştığını haber alınca geri dönmüştür. Bir sene sonra 1115’te tekrar harekete geçerek Harput Şehri’ni kuşattı ve atabey sıfatı ile Harput’a girerek şehri teslim aldı ve emaret merkezi yaptı.

1122 yılında Belek, amcası İlgazi’nin isteği üzerine, Haçlılara karşı Halep’e doğru gider. Bu arada Urfa Kontu Joscelin de Courtenay ile Birecik Senyörü Galeran de Puiset, Belek’in yolunu keser. Çıkan savaş sonrasında Belek, Joscelin ve Galeran ile birlikte çok sayıda şövalyeyi esir alarak, Harput Kalesi’ne hapseder (1123). Bu olay üzerine Kudüs Kralı II. Boldvin/Baudovin, Harput’u kuşatmak üzere yola çıkar, Ancak, yapılan savaştan Belek yine galip çıkarak, II Baudovin ile birlikte yine çok sayıda esir alır, bunları da Harput Kalesi’ne hapseder. 25 şövalyeyi de Palu Kalesi’ne hapsedirmiştir. Bu hadise İslam ve Hıristiyan âleminde geniş yankılar uyandırmıştır.

Bir süre sonra onbeş gönüllü, Behesni (Besni) Kalesi’nden gelip Belek’in seferde ve asker sayısının az olduğu bir sırada kaleye sızarak, kalenin onarımında çalışan Ermeniler’in de yardımıyla, kale içinde bulunan muhafızları öldürerek, esir durumda bulunan Kral Baudovin ile birlikte Joscelin, Galeran ve diğer şövalyeleri kurtarırlar. Kalenin ele geçirildiğini duyan ve o sıralarda Halep’te bulunan Belek, derhal geri dönerek şehri kuşatır. Kuşatma sırasında Kont Galeran şehri Belek’e geri teslim eder. Ancak, Joscelin yardım getirmek için kuşatma öncesi Harput’tan kaçır.

Belek Gazi 1124’de Menbic kuşatması sırasında öldükten sonra, ülkesini yönetmek üzere vasiyet ettiği amcasının oğlu Hüsameddin Timurtaş’ın, yönetim gücü ve yeteneğine sahip olmaması nedeniyle; kardeşi Süleyman, Belek’in Harput ve Palu’daki beyliğine sahip olur. Bir yıl kadar hüküm süren Süleyman’ın ölmesi üzerine, Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Sökmenoğlu Davud, yönetimi ele geçirir. Davud’un 1144’de ölmesinden sonra ise, yönetim onun oğlu Fahreddin Karaarslan’a kalır Bir ara kardeşi Arslan Doğmuş yönetimi ele geçirirse de, 1146’da Fahreddin Karaarslan, Selçuklu Sultanı Mesud’un yardımı ile tekrar başa geçer.

1203/1205 yılına kadar egemenliğini sürdüren İmameddin Ebubekir’in ölümünden sonra, yerine oğlu Nizameddin İbrahim halef olur. Ancak, aynı yıllarda Harput Artuklular’ı, Selçuklu egemenliğini tanımışlardır.

Bu arada Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Nasırüddin Mahmud 1205/1206 yılında Harput’u almak için, Eyyubiler’den Melik Eşref’in yardımı ile Harput üstüne yürür. Nizameddin İbrahim ise, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev’den yardım ister. Yardımın yola çıkması üzerine Nasırüddin

Mahmud, kuşatmayı kaldırarak geri çekilir. Nizameddin İbrahim'in 1223'te ölümünden sonra yerine, oğlu İzzeddin Ahmet geçer. Bu dönemde Harput geçici olarak 1227'de Celaledin Harzemşah tarafından işgal edilmiş olup yine bir ara Moğollar'ın eline geçer. Harput Artuklu İmparatorluğu 1234'de Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın, Harput'u ve bölgeyi fethiyle son bulur.

Aynı yıllarda Eyyubiler'in de Harput'ta varlığı söz konusudur. Harput'un Selçuklular'a geçmesinden sonra Alaaddin Keykubad, kenti Seyfeddin Bayram adlı bir subaşına teslim ederken; korumasını ise, Yassıçimen Savaşı sonrasında kendisine sığınan Harzemliler'e verir. Keyhüsrev'in 1243 yılında Kösedag'da Moğollar'a yenilmesi ile Selçuklu Devleti, Moğollar'a vergi veren devlet durumuna düşer. Bu sıralarda Moğol komutanı Baycu Noyan bir ara hastalanıp getirildiği Harput'ta tedavi görür.

Keyhüsrev'den sonra başa geçen Sultan II. İzzeddin Keykavus, sınırları kontrol amacıyla, gizli bir şekilde Türkmen, Kürt ve Araplar'dan asker toplamaya çalışır. Bu nedenle ki, 1257 yılında Musul'lu Şerafeddin Mehmed bin Şeyh Adi adlı bir Kürt aşiret reisine, hizmetlerinden dolayı Harput'un idaresini verir. Ancak, Şerafeddin Mehmed halk tarafından Harput'a sokulmaz ve Harput civarında Baycu Noyan tarafından yakalanarak öldürülür.

1258'de Bağdat'a giren Hülagu, ardından El Cezire'ye yürür ve buraları da alarak Fıratı geçip Suriye'ye döner. 1289'da Anadolu, Hülagu tarafından paylaşılır ve Harput bölgesi ile doğusu Gazvinli'ye verilir. Gazvinli ve İrinçin adlı Moğol Beyleri, ellerinde tuttıkları bölgelerde çok zülüm yaparlar ve sonuçta çeşitli isyanlar olur. Bunların en büyüğü 1258'deki Sülemiş İsyanı'dır. Bu isyan daha çok Malatya, Harput ve Diyarbakır halkını rahatsız eder ve bölge halkı dağlara çekilir.

13. yüzyıl sonunda zayıflayan Selçuklu Devleti'nin yerine, çeşitli beylikler kurulur. XIV. yüzyıl ortalarına kadar İlhanlı yönetiminde kalan Harput bölgesi; Malatya, Elbistan ve Maraş'la birlikte, bu yıllarda güçlenmeye başlayan Dulkadiroğulları Beyliği egemenliğine girer.

Dulkadiroğulları döneminde 1363'den sonra Harput büyük önem kazanır. Harput'un yönetiminde bu yıllarda Karacabey'in oğullarından Sanmeddin İbrahim Bey vardır. 1366 yılında Memlûk orduları, Halep Valisi Seyfettin Corcu komutasında Harput'u iki defa kuşatırlar ve ikinci kuşatmada Harput teslim olur. Ancak, on yıl sonra 1376'da Dulkadiroğlu Halil Bey, Harput'u yeniden ele geçirir.

1405'ten sonra kendisinden söz edilmeyen Bayburt Beyi Ahmet Bey, 1397'de boy beyliğini Osman Bey'e kaptırmca Akkoyunlular üzerindeki etkinliğini yitirmiş ve beylik görevinden ayrılarak Palu'ya yerleşerek Akkoyunlular'ın Palu kolunu kurmuştur.

1433'de Timur Anadolu'dan ayrılırken, Diyarbakır ve yöresinin kontrolünü Akkoyunlu beylerinden Kara Yülük Osman'a bırakır. Büyük bir devlet kurmak isteyen Kara Yülük Osman, kardeşlerini öldürerek yönetimi tek başına ele geçirir. Timur'un bıraktığı Malatya'yı koruyamamasına karşılık; Erzincan ve çevresini Yar Ali'den, Urfa'yı Dögerler'den, Çemişgezek'i Pir Hüseyin Bey'den, Harput'u Dulkadiroğulları'ndan, Kemah'ı Timur'un temsilcisi Şemseddin'den, Erzurum'u Karakoyunlu Valisi Duharlı Pir Ahmet Bey'den, Mardin'i ise Karakoyunlular'dan alarak geniş bir devlet kurar.

Bu arada Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf, Malatya'yı ele geçirip; Kara Yülük'ün yeğeni Kılıç Arslan, Pir Hüseyin, Cihanşah'ın abisi İskender; Kara Yülük Osman'ın oğlu Ali Bey'in denetiminde bulunan Harput'u kuşatırsa da, bir başarı elde edemedi geri çekilir. Harput, Ancak Kara Yülük'ün ölümü ve taht kavgalarından sonra; Dulkadiroğlu Halil Bey'in oğlu Nasıru'd-Din Muhammed tarafından Akkoyunlular'dan geri alınır. Nasıru'd-Din Muhammed'den sonra yönetime oğlu Melik Arslan geçerse de; 1465'de Harput, Memlûk sultanının da göz yummasıyla birlikte, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan olarak anılan, Hasan Bayındır Han tarafından geri alınır.

Uzun Hasan, 1467'de Karakoyunlu Beyi Cihanşah'ı, ardından 1469'da Teymurlar'dan Ebu Said Han'ı yenip her ikisini de öldürdükten sonra, ülkesinin sınırlarını Karaman'a kadar genişletir. Bu sırada Osmanlı'dan kaçan Karaman ve Candaroğulları'nın kışkırtmasıyla, Osmanlı kenti Tokat'ı yakıp yıkar ve Fatih'e meydan okur. Bu hareketler sonun başlangıcı olur. 1473 yılında Fatih Sultan Mehmet Uzun Hasan'ın üstüne yürümeye başlar. Yolda Karaman Valisi Şehzade Mustafa ile Amasya Va-

lisi Şehzade Beyazıt, ordularıyla birlikte Fatih'e katılırlar ve Otlukbeli'nde yapılan savaşta Akkoyunlu'lar yenilir. 1478'de Uzun Hasan'ın ölümüyle taht kavgaları tekrar başlar ve Akkoyunlular parçalanıp yok olurlar.

Bu bölge, 40 yıldan fazla bir zaman Akkoyunlular'ın hâkimiyetinde kaldıktan sonra 1504 yılında Timur Anadolu'ya girdiği zaman Harput ve Palu kalesini kuşatmış, fakat alamamıştı. Ancak Ankara savaşından sonra Yıldırım Beyazıt Han'ın mağlubiyeti ve esareti sonrasında Anadolu'dan dönüşte kuşatıp aman ile teslim almıştır. Ardından Doğu Anadolu'daki pek çok şehirle birlikte, Harput'ta da Safevi Dönemi başlar. Harput, Palu, Diyarbakır ve çevresi 1507 yılında Safeviler'in yani Şah İsmail'in idaresine geçmiştir.

1512 yılında tahta geçen Yavuz Sultan Selim, ilk iş olarak 1514 yılında Şah İsmail'in üstüne yürür ve Çaldıran'da Safevi ordusunu yenerek bölgenin büyük bir bölümünü ele geçirir. Yavuz Sultan Selim, savaş sonrasında dağlara sığınan Şah İsmail taraftarı Kürt ve Alevi bölge halkını etkisizleştirmek için, Maraş Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa ile aslen kendisi de Kürt olan İdris-i Bitlisi'yi görevlendirir.

1515 yılında bölge tamamen Osmanlı denetimine girer. Bu arada "Kara" sıfatıyla tavsif edilen Cemşid Bey, Akkoyunlu devletinin yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda Palu'ya hâkim olmuştur. Ancak bu hâkimiyet kısa sürmüştü ve 16. yy.'ın başlarında Safeviler Palu ve çevresini yeniden ele geçirmişlerdir.

Cemşid Bey, Çaldıran Savaşı'na giderken Yavuz Sultan Selim'e itaatini arzemiş ve bu sefere katılarak Safevilere karşı savaşmıştır. Zafer sonrasında kendi kuvvetleri ve Karaçin-Zade Ahmet Bey'in yardımlarıyla Palu ve çevresini Safeviler'den, İran Valisi Bahti Bey'den geri almıştır.

1514 yılında meydana gelen Çaldıran zaferinden sonra Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Osmanlılar'ın hâkimiyetine girmişse de, Güneydoğu Anadolu Safeviler'in elinde bulunuyordu. Bu bölgenin de Osmanlı idaresine girmesini sağlamak için Yavuz Sultan Selim, bu civarı iyi tanıyan ünlü bilgin İdris-i Bitlisi'yi görevlendirilmiştir. Bıyıklı Mehmet Paşa ile birlikte hareket eden İdris-i Bitlisi, bölgede her biri bir kaleye sahip iken birçoğunun ülkesi ve kalesi Safevilerce ellerinden alınmış olan Kürt beylerinin Osmanlı hizmetine girmelerini sağlamıştır.

Bu seferden sonra İdris-i Bitlisi, bölgenin idari teşkilatlanması konusunda Yavuz Sultan Selim tarafından kendisine verilen yetkileri en iyi şekilde kullanmıştır. O, bölgenin coğrafi özellikleri ve ekonomik yapısını dikkate alarak "yurtluk-ocaklık" ve "hükümet" adı verilen bazı idari imtiyazlara sahip sancakların teşekkülünü sağlamıştır.

Güneydoğu Anadolu'daki Eğil, Cizre, Hazo ve Genç gibi "hükümet" sancakları yanında Palu ve çevresi de Cemşid Bey'e "mülkiyet üzere" tevcih edilmiştir. Bununla ilgili olarak Yavuz Sultan Selim tarafından Cemşid Bey'e "temessük" verildiği anlaşılmaktadır.

Kanuni Dönemi'nde 1552'de, III. İnan seferi için ordular Harput'ta toplanır. Öte yandan Cemşid Bey, bölgenin ve doğunun ahvalini iyi bilen tecrübeli bir zat olarak İrakeyn seferi sırasında Kanuni'ye danışmanlık etmiştir.

Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlı olarak "Palu Hükümeti" statüsünde devam eden süreç, Tanzimatla birlikte sona erer ve kaza statüsüne çevrilir.

1635 ve 1638 yıllarında IV. Murad, Revan ve Bağdat seferlerinde üç defa Harput'tan geçer. III. Mustafa Dönemi'nde (1757-1774) Harput'taki yenicilerin yarattığı huzursuzluk sonucu; Padişah, olayları ancak gönderdiği bir fermanla durdurur.

1834'de Reşid Mehmed Paşa, bölgede düzenlemeler yapmak üzere, geniş yetkililerle Sivas, Diyarbakır ve Harput valiliğine atanır. Ancak, vergi vermeyi reddedip ayaklanan halk ve aşiretler, paşanın gelişini hoş karşılamaz. Reşid Mehmet Paşa, Harput'u ordu merkezi yapar. Bu sıralarda bölgede yaşanan çatışmalarda pek çok sivil ve asker ölür. Gelişmeler sonucu Harput kent merkezi, Harput'un hemen altında bulunan "Mezre" denilen yere taşınır ve 1867 yılında "Ma'murat'ül Aziz" adını alır.

1867'ye kadar eyalet durumunda bulunan Harput, bu yıl içinde "Ma'murat'ül Aziz Sancağı" adı ile sancak durumuna düşer ve Diyarbakır'a bağlanır. 1875'de Diyarbakır'dan ayrılarak müstakil mu-tasarrıflık haline getirilmiş ve 1879 yılında da tekrar vilayet olmuştur.

“Ma'murat'ül Aziz” isminin teleffuzu güç olduğundan halk arasında kısaca “El-Aziz/Elaziz” olarak söylene gelmiştir. 1937 yılında ise “Elazığ” olarak değiştirilmiştir.

Bu süreç içinde idari bakımdan Harput; 1263-1277 (1846-1861) yılları arasında vilayet/eyalet, 1278-1279 (1862-1863) yılları arasında Diyarbekir vilayetine bağlı mutasarrıflık/sancak, 1280-1300 (1264-1883) yılları arasında tekrar vilayet, 1301-1317 (1884-1900) yılları arasında ikinci belediye, 1318 (1901) -1926 tarihleri arasında Ma'murat'ül Aziz'e bağlı kaza olmuştur. 1927 yılından sonra nahiye olmuştur.

1284 (1867-1868) yılında müstakil vilayet olan Ma'murat'ül Aziz ise idari bakımdan; 1285-1292 (1868-1876) yılları arasında Diyarbekir vilayetine bağlı sancak, 1293-1297 (1877-1880) yılları arasında Diyarbekir vilayetine bağlı müstakilen idare olunan sancak, 1298 (1881) yılından sonra tekrar vilayet olmuştur. ¹

Süleyman YAPICI

Elazığ 2016

¹ Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*, s. 53-56, 58-59, 67-68, 81-82, 86-88; Bilal Aksoy, *Tarihsel Gelişim Sürecinde Tunceli*, s. 48, 63-64, 75-76, 79, 80; Prof. Dr. Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular/Eastern Anatolia and Urartians*, s. 22-23, 39; Nevzat Çelik, *Şebeteria, Batı Urartu'da Bir Kent ve Kaya Anıtları*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1987; Mehmet Ali Ünal, *9. Yüzyılda Palu Hükümeti*, Türk Tarih Kurumu, s. 1071-1074; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, s. 14-15; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. 1, s. 60-134; Prof. Dr. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 147, 150-200; Nureddin Ardıçoğlu, *Harput Hükümdarı Balak Gazi*; Nureddin Ardıçoğlu, *Harput Tarihi*, 14, 44-51, 51-80, 80-101; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi (Selçuklular Devri)*, s. 191; M. Şemsettin Günaltay, *Anadolu*, s. 226, 268; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kütabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, c.1, s.67-68, 84-90; Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c. 1, s. 33, 60; M. Şemsettin Günaltay, *İran Tarihi*, s.108, 257; M. Salih San, *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi*, s. 91, 102, 103-106; M. Selçuk Ar, *Urartu Kılavuzu*, s.20-22; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 151, 174; Kadri Perk, *Cenupdoğu Anadolu'nun Eski Zamanları*, s. 40-41, 147-151; Doç. Dr. Oktay Akşit, *Roma imparatorluk Tarihi*, s. 133, 311-313; Bedri Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, s. 72; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, c 2, s. 199, 303-304, 375; c. 3, s. 220-222; c. 8, s. 134, c.10, s. 203; Urfalı Mateos, *Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigoru'un Zeyli (1136-1162)*, Terc. Hrant D. Andreasyan, Türkçeye Çev. Prof. Dr. Halil Yinanç, s. 83, 272; Ernest Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Terc. Prof. Dr. Fikret İşıltan, s. 32-35, 40, 55-56, 70, 74; Dilaver Akkoyunlu, *Akkoyunlular ve Bayburt*, s. 11, 18, 43, 44; Prof. Dr. Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, c. 1, s. 139; Süleyman Yapıcı, *Palu Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı*, s. 10-44; Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Salnamelerinde Harput (1869-1908)*, s.19-24; Süleyman Yapıcı, *Harput Bir Havza Kültürü'nün Manevi Hüviyeti Âlim, Müellif ve Mutasavvıflar*, c. 1, s. 35-45.